

Letní hraní se slovy

Jistě jste někdy zažili situaci, kdy je potřeba vyplnit čas nekonečného čekání nebo udržovat v bdělosti řidiče, který nás veze na dovolenou. V těch okamžicích přicházejí ke slovu zpěv nebo hry se slovy, třeba slovní fotbal nebo výčet názvů z určité oblasti začínajících stejným písmenem, případně jdoucím podle abecedy nebo se stejným zakončením. Často je překvapující, co dokážeme ze své paměti vydolovat. Zkusme si chvíli hrát i v jazykovém koutku. Pro čtenáře přírodovědného časopisu by mohlo zadání být: Kolik znáte zástupců rostlinné/živočišné říše se zakončením -ec?

Třeba: dračinec, hadinec, hořec, chras-tavec, jalovec, janovec, jírovec, kdoulovec, koniklec, kosatec, laskavec, lýkovec, orobinec, ostropestřec, popenec, pestřec nebo ptačinec, puškvorec, ryzec, svlačec, vřesovec, žabinec. A také brejlovec, črvec, dravec, hmyzožravec, korálovec, krahujec, kůrovec, láčkovec, mravenec, ostnokožec nebo pestrokřídlec, prskavec, pulec, savec, srnec, šídlatec, vačnatec, zoborožec.

Pokud se na příkladová slova podívá jazykovědec, nejspíš ho upoutají dva výrazy, které jistým způsobem vybočují, a to ostropestřec a pestřec. Je načase si říct – slovní hru tu hrajeme hlavně kvůli nim.

Uvedená slova se zakončením -ec patří k mužským podstatným jménům. Životná se skloňují podle vzoru „muž“ (podtyp „otec“), neživotná podle vzoru „stroj“. Skloňování nečiní žádné problémy, a to obvykle ani cizincům, kteří si osvojují češtinu a bývají někdy překvapeni množstvím nej-různějších odchylek, které si jako rodilí mluvčí při ohýbání slov většinou neuvědomujeme. Tvary jsou pravidelné podle příslušných vzorů a pravidelné je i vypouštění -e- ve všech pádech kromě 1. pádu jednotného čísla, u neživotných i ve 4. pádu jednotného čísla (ten je u neživotných jmen shodný s 1. pádem). Např. puškvorec, hořec, láčkovec, vačnatec – 2. pád puškvorce (nikoli puškvorece), hořce, láčkovce, vačnatce; 3. pád puškvorců, hořců, láčkovců/láčkovcovi, vačnatci/vačnatcovi atd. Drobnou výjimku tvoří koniklec. Toto podstatné jméno zachovává -e- v tvarech všech pádů: koniklece, koniklecem. Důvodem může být vliv tvarů slova klec (2. pád klece) a také to, že bychom tvary koniklece, koniklecem vyslovovali obtížněji. Také u slova pestrokřídlec se vedle původního skloňování pestrokřídlece, popř. pestrokřídlece dnes prosazují tvary pestrokřídlece, pestrokřídleců. Jako rodilí mluvčí ani nevnímáme, v kolika slovech se s vypouštěním, nebo naopak vkládáním -e- setkáváme. Bývá to v tvarech slov, v nichž vzniká obtížně vyslovitelná souhlásková skupina. Pro usnadnění výslovnosti se mezi členy těchto skupin vsouvá tzv. vkladné -e-. Množství příkladů bychom našli ve 2. pádě množného čísla substantiv skloňovaných podle vzoru „žena“ (mzda – mezd, bavlnka – bavlnek, sestra – sester, šelma – šelem, zebra – zeber, palma – palem, kapsa –

1 Ostropestřec mariánský (*Silybum marianum*), kvetoucí lodyha (1903). Welcome Collection, Londýn

kapes, loďka – loďek) nebo vzoru „město“ (sklo – skel, chapadlo – chapadel, vřídlo – vřidel, mýdlo – mýdel, jablko – jablek, pásmo – pásem, žebro – žeber). S vkládáním -e- se setkáváme i při odvozování přídavných jmen od jmen zeměpisných: Nusle – nuselský, Kladno – kladenský, Hamry – hamerský.

Pro hloubavé čtenáře ještě doplňuji, že srovnatelné jako vačnatec a láčkovec (jde o skloňování) se chovají i vlastní jména, a to jak osobní, tak zeměpisná. Příjmení domácího původu se zakončením -ec vznikla převážně ze jmen obecných nebo osobních. Pohybné -e- se v nepřímých pádech obvykle vypouští, jen výjimečně se ponechává, zpravidla v závislosti na rodinné tradici. Vypouští se u jmen jako Adamec, Jakubec, Kubec, Němec, Hřebec, Hronec, Rožec (2. pád Adamece, Jakubce, Kubce, Němce, Hřebce, Hronce, Rožce), dvojí možnost je v souladu s rodinnou tradicí např. u jmen Kadlec, Švec (2. pád Kadlece, řidčeji Kadlce, Švece i Ševce). Vypouštění se týká i přechýlených ženských příjmení: Adamcová (nikoli Adamecová), Jakubcová, Kubcová, Němcová, Hřebcová, Hroncová, Rožcová, ale Kadlecová. U příjmení cizího původu (často jde o jména polského původu) se -e- obvykle doporučuje nevypouštět, aby byla možnost jednoznačně odvodit výchozí podobu jména, např. Siwicz (2. pád Siwiece). Vypouštění můžeme sledovat také u zeměpisných jmen: Liberec – Liberce, Týnec – Týnce, Rudolec – Rudolce, Rohozec – Rohozce, Sedlec – Sedlce, Stožec – Stožce, ale Mšec – Mšece.

Ostropestřec mariánský (*Silybum marianum*, obr. 1) je v posledních letech hodně propagovaná bylina. Posouzení přínosu pro zdraví přenechám povolnějším, nás zajímá, jak toto slovo skloňujeme.

V jednosvazkovém Slovníku spisovné češtiny (SSČ, Academia 1994) ostropestřec zachycen není. Ve Slovníku spisovného jazyka českého (SSJČ, reedice Academia 1989) ano, a to s 2. pádem ostropestřce. Mohlo by se tedy zdát, že se slovo chová stejně jako všechna výše uvedená – že vypouští -e-, k žádné jiné změně nedochází. Pokud však nalistujeme jiný výraz se stejným slovník základem, a to pestřec, označující stopkovýtrosnou houbu rodu *Scleroderma*, zjistíme, že podle SSČ může mít ve 2. pádu tvary pestrce a pestřce. A podle SSJČ pak pestrce, pestřce, pesterce. Stejnou změnu ř-r vidíme u slova starzec – starce, starci, případně v dnes už neužívané variantě slova mudrc – mudřec (2. pád mudrce).

V současnosti, kdy většina lidí oceňuje rychlý a snadný přístup ke zdrojům poučení, je v mnoha případech nejjednodušší cestou nelistovat slovníky, ale využít vhodný elektronický zdroj. V oblasti jazyka lze doporučit Internetovou jazykovou příručku dostupnou ze stránek Ústavu pro jazyk český (<https://prirucka.ujc.cas.cz/IJP>). Výkladová část nabízí více než 150 kapitol s obecnými výklady o jazykových jevech z oblasti pravopisu, tvarosloví, slovtvorby, výslovnosti, úpravě písemnosti apod. Slovníková část IJP zpracovává asi 112 tisíc hesel. Pro srovnání: jednosvazkový Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost zachycuje necelých 50 tisíc heslových slov, Nový akademický slovník cizích slov zaznamenává něco přes 100 tisíc slov. Do těchto slovníků (a rovněž do SSJČ) je také možné u jednotlivých hesel pomoci odkazu nahlédnout.

Pokud zadáme do příslušného políčka slovníkové části IJP výraz ostropestřec nebo pestřec, zobrazí se tabulka s tvary jednotného i množného čísla těchto podstatných jmen. V ní zjistíme, že při skloňování máme na výběr dokonce čtyři možnosti: ostropestřec, ostropestřce, ostropesterce, ostropesterce; pesterce, pestřce, pestřce. V poznámce pod heslem ostropestřec najdeme vysvětlení: Přestože SSJČ uvádí pouze první ze čtyř variant v tabulce, nelze odmítat ani ostatní. Jsou analogické se skloňováním doporučeným ve slovníkách pro pestřec. U hesla pestřec je vysvětlení o něco podrobnější: Podle SSČ lze ve 2. pádě užít podoby pestrce nebo pestřce, SSJČ má navíc ještě tvar pesterce. V úzu se prosadil i tvar pestřce, v němž se při skloňování -e- nevypouští. Tato podoba, kterou rovněž lze užít, přestože ji slovník nezachycuje, vychází vstříc snaze, aby se slovní základ při skloňování neměnil. Doklady z Českého národního korpusu ukazují, že v praxi je jednoznačně nejfrekventovanější skloňování ostropesterce, ostropestřcem, ale u odvozeného přídavného jména se nejčastěji objevuje varianta ostropestřecový. U slova pestřec jsou doloženy tvary pestřce (ty převažují), pestřce a adjektivum pestřecový.

Prázdninový čas je pro někoho časem spočinutí, zklidnění, uvolnění, pro jiného obdobím nových poznatků, zážitků, cest. Užijte si ho všichni podle svých představ.

Použitou literaturu a internetové zdroje najdete na webu Živy.